

УДК 504(075.8)

Т.В. Філонцева,
викладач,
Херсонський
політехнічний коледж
Одеського
національного
політехнічного
університету

С. Мельник,
студент,
Херсонський
політехнічний коледж
Одеського
національного
політехнічного
університету

ВИДАТНІ ДІЯЧІ ТА КУЛЬТУРНО-ІСТОРИЧНІ ПАМ'ЯТКИ ХЕРСОНЩИНИ

*Т.В. Філонцева, С. Мельник. Вида-
тні діячі та культурно-історичні
пам'ятки Херсонщини.* В статті розгля-
нуто перші кроки розвитку Херсона як
міста, його розвиток і культурно-
історичну спадщину, залишену його за-
сновниками та людьми нерозривно
пов'язаними з його першими роками.

*T.V. Filontseva, S. Melnyk.
Famous people, cultural and historical
sights of Kherson.* The article deals with
the first steps of Kherson as a city, its de-
velopment and the cultural and historical
legacy of its founders and people closely
associated with its early years.

Вступ. Перлина таврійського степу – Херсон, наше рідне місто. Розквітле посеред безкрайого океану долину, понад два століття тому. Багато часу пройшло з тих самих пір. Сивий дідусь Дніпро, на схилах якого розкинулося наша спільна домівка, пам'ятає, що було тут колись. Проте, не забуваймо й ми.

Історія нашого міста цікава й насичена різними подіями: були в ній, як чорні, так і білі сторінки, радість і смуток, щастя та забуття. Озираючись довкола, ми можемо впевнено сказати, що нам є, що показати і розповісти гостям нашого чудового і мальовничого краю.

Почнемо нашу подорож з далекого вісімнадцятого та дев'ятнадцятого сторіч, коли в степах точилася жорстока боротьба між набираючою силою в цих місцях Російською імперією та сателітом Османської – Кримським ханством.

Матеріали дослідження. Багато видатних людей залишили пам'ять про себе на сторінках історії нашого міста та нашого чудового краю.

З Херсонщиною пов'язані життя й діяльність багатьох діячів культури, медицини та історії. У 1891р. О.М. Горький пішки пройшов територією Херсонщини, що дало йому матеріал для написання оповідання «Помста» та інших творів.

Херсон відвідував російський поет О.С. Пушкін, критик В. Белінський, актор М.Щепкін, пейзажист Ф.Алексеев, який написав «Вид

Херсона», що зображував Катериненський собор під час подорожі по нашому дивовижному місту.

Художник І.Мюнц також зробив замальовку «Місто Херсон», що дозволяє нам доторкнутися до частини історико-культурної спадщини нашого краю, поринути у ті далекі часи, коли вона була написана.

В 1830 році в Херсоні відкрив свої двері херсонський драматичний театр, що зараз з честю носить ім'я великого українського драматурга Миколи Куліша, який вклав душу в історію нашого краю і описав жахливу трагедію голодомору на Херсонщині. В ньому виступали М.Садовський, П.Саксаганський, М. Кропивницький та Марія Заньковецька.

У 1879 р. під час гастролей по півдню України у нашому місті виступав з концертами відомий композитор М.Мусоргський. Він виконав уривки з опер «Сорочинський ярмарок», «Борис Годунов», «Хованщина».

З Херсоном пов'язано ім'я видатної української письменниці Л.Дніпрової-Чайки (Л.Василевська), що з 1885 та з 1895 по 1908 р.р. жила й працювала на Херсонщині.

Чимало видатних особистостей доторкнулися і поринули в душу нашого міста. Звичайно ми не можемо в рамках однієї статті розглянути весь той величезний внесок в його культурно-історично спадщину і саме тому ми розпочинаємо нашу подорож з перших його сторінок, перших подихів, найперших вражень.

Двадцять першого липня тисяча сімсот дев'яносто четвертого року закінчилася чергова Російсько-турецька війна, за результатами якої Росія отримувала вихід до Чорного моря через дельту Дніпра, в результаті з'явилася можливість створити тут флот на випадок наступної війни, котра, як показала історія, не заставила себе довго чекати.

Наведемо уривок з указу імператриці Катерини II, в якому говориться:

“Известно вам предложение Наше о заведении для Черного моря гавани и верфи, о коем надлежащая изобретения и планы учинить поручено было от Нас Адмиралтейской Нашей Коллегии и хотя в следствии ея о том докладе последовало Наше соизволение о приступлении к строительству, так рано и вы со своей стороны не упустили бы к удовольствию Нашему сделать предварительные распоряжения, но в точном назначении места по сие время встречаются трудности и сомнения: ибо Адмиралтейская Коллегия, признавая, по свидетельству посланных ею для осмотра положения и измерения глубины вод, удобным урочище на лимане, именуемом Глубокая пристань, полагает между тем, доколе тамошняя гавань и верфь не совершены будут, строить ко-

рабли на Днепре при Александр-Шанце. Мы однако не признаем за благо такое временное заведение, поскольку оно по достижению намерений Наших упомянутой гавани и верфи были бы само по себе уничтожены, принесли бы только излишние издержки, да и одно бы дело другому препятствовало в таком особливо крае, где в работниках и мастеровых оказывается крайний недостаток и обращая мысли Наши единственно к сооружению того в образ прочном и сходственном знаменитости дело и пользы от оногo ожидаемой, желаем, чтобы вы, с Нашей Адмиралтейской Коллегии Вице-Президентом Графом Чернышевым постановили о месте к сему удобном назначивая оногo по соображению выгод морских и сухопутных, хотя бы оногo выше или же и на Днепре было, а потом приступили и к распоряжению о строениях. Место сие повеливаем наименовать Херсоном. Адмиралтейство тамошнее долженствует находится под защитою укреплений. Население города и все к учреждению и укреплению его вообще касающиеся относятся единственно к вам как Генерал-Губернатору” [1,1]

Вже через чотири роки на місці укріплення Олександр-Шанц починається грандіозне будівництво. Головним будівничим міста стає генерал-поручик Абрам Ганнібал. Плани дійсно вражають, в найскоріші строки необхідно збудувати порт, верф та фортецю, що зможе надійно захистити південні рубежі імперії. Також величезний внесок в формування нашогo міста та його становлення зробили князь Потьомкін, майбутній генералісимус Суворов та визначний адмірал – Федір Ушаков.

Рис.2 Пам'ятник князю Г.Потьомкіну-Таврійському

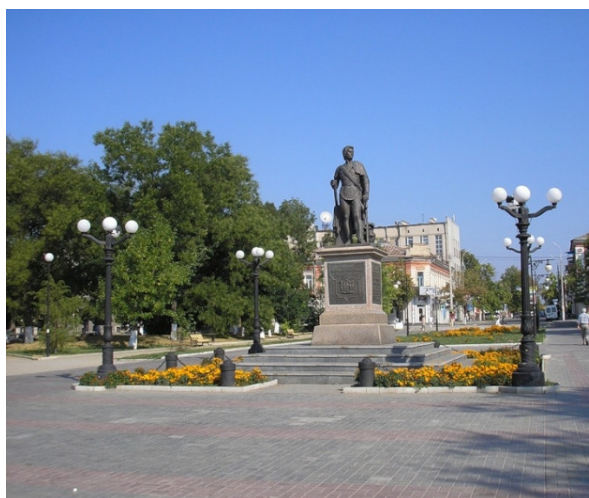

Рис.1 Пам'ятник Ф.Ушакову

Їх імена по праву носять центральний проспект, вулиці та одна із центральних площ Херсона. Визначними місцями для нашого міста є пам'ятники цим видатним діячам, розташовані на початку вулиці Суворова, Потьомкіну – біля обласного драматичного театру імені видатного українського драматурга Миколи Куліша, який описав в своїй п'єсі «97» жахливий голодомор на Херсонщині, та, звісно, адміралу Ушакову - на центральному проспекті нашого міста, що носить його ім'я.

Проте найбільшою пам'яткою їх праці є комплекс будівель старого міста з центром у вигляді Херсонської фортеці, що досі височіє над схилами Дніпра.

За часів свого будівництва вона могла називатися шедевром інженерної справи. Високі земляні вали та міцні кріпосні стіни надійно захищали молоде місто корабелів від посягань ворогів. Всього на її спорудження було витрачено колосальну суму – понад один мільйон рублів. Могутній земляний вал та дев'ять бастіонів оточували її, а двісті двадцять гармат могли вести звідти перехресний вогонь по наступаючому ворогу, була збудована система тунелів, що виходили на п'ятдесят-сімдесят метрів за межу валів, що мало забезпечити неможливість підкопу. Всередині розташовувалися вісім піхотних полків з частинами забезпечення, п'ять порохових погребів, склади провіанту, артилерійська майстерня, собор та багато інших споруд - ціле містечко з шістнадцятьма кварталами.

Недарма про неї писали:

«...Херсон - подлинно чудо. Представитъ нельзя, чтобы в три года столько сделать можно было. Представъ себе совершенную степь, где ни прутика - не только дому сыскать нельзя было. Теперь крепость, и крепость важная, такая, например, какие из лучших мы в Нидерландах видели».

Іван Хемницер [1,2]

"Над крутым обрывом правого берега Днепра витают полуразрушенные валы старой крепости, построенной в конце XVIII века. Возле крепости разлегся на берегу уютный, ласковый город. Имя города - Херсон. В этом городе я родился".

Борис Лавренев. [1,3]

У лютому 1780 на верфі працювало 150 теслярів, 50 каменярів та 1020 осіб на будівництві елінгів. За розпорядженням Г.А. Потьомкіна в Херсон була відправлена партія вільнонайманих робітників з 500 чоловік, набраних у Петербурзі, Тулі, та ін містах. З Дону прийшло три піхотні полки для посилення херсонського гарнізону та прискорення

будівельних робіт, було 220 гармат з Єлисаветграда, зброя, селітра, порох, відібрані у Запорізьких козаків.

Багато робітників приїжджали з сім'ями і залишалися в Херсоні на постійне місце проживання. На пристрій господарства їм виділялося по 5 руб. на людину і безкоштовну земельну ділянку в межах міста.

Все необхідне для будівництва надходило сухопутним і, в основному, водним шляхом. Залізо з Сибіру прямувало спочатку в Таганрог, а потім звідти морським шляхом до Херсона. Інші необхідні матеріали йшли по Дніпру, ліс з Воронежа і Білорусії, інструменти та обладнання з Москви, Петербурга, Тули. Продукти привозили з Польщі та Слобідської України. Дніпровські пороги і мілководдя гирла Дніпра заважали доставці вантажів. У пороги прорили обвідний канал, що полегшувало доставку вантажів в Херсон.

Незважаючи на всі зусилля І.А. Ганнібала будівництво фортеці та адміралтейства велося вкрай повільними темпами.

Начальник порту капітан проявив безгосподарність та розтрату казенних грошей. Незадоволений таким станом справ Г.А. Потьомкін відкликав І.А. Ганнібала до Петербурга. На місце І.А. Ганнібала «по військовій частині» призначено полковника Гакс.

Вице-адмірал Ф.А. Клокачев був призначений командувачем Чорноморського флоту, начальником верфі та адміралтейства в Херсоні.

По прибуттю в місто він взявся за наведення порядку і прискорення будівельних робіт. За наказом Адміралтейської колегії з Севастополя в Херсон спрямована партія теслярів, робітників інших спеціальностей, з Балтійського флоту-загін моряків і вільнонайманих робітників, з Петербурга-700 теслярів, число яких до 1787р. склало 3000 чол.

З 1785г. в Херсоні з'являються перші каторжники (селяни-кріпаки і солдати) з Смоленського і Орловського намісництв. У 1787 р. їх було близько 4000 чол.

За хорошу роботу з каторжників знімали кайдани, давали невелику плату, амністували. Збільшилася доставка корабельного лісу з Білорусії, Польщі, Воронежа, заліза з сибірських заводів.

Історико-культурним надбанням - справжнім скарбом є Свято-Єкатерининський собор, що заснований у тисяча сімсот вісімдесят першому році. Він відзначився як перший православний храм Херсона та визначна пам'ятка класичної архітектури.

За огорожею Катерининського собору на одній з могил є плита, на якій написані слова:

«Здесь друг Отечества, почтенный муж Корсаков, к жалению сынов Отчизны погребен. Он строил город сей и осаждал Очаков, где бодрый дух его от тела отлучен».[5,1]

Таку високу оцінку невідомий автор епітафії дав діяльності М. І. Корсакова у Херсоні. Талановитий інженер 1 лютого 1784 р. був призначений Г. Потьомкіним головним будівельником Херсона. М. Корсаков піклувався і про красу міста, він привіз та посадив в Херсоні 20 тисяч фруктових і декоративних дерев.

Кожен свій рапорт він підписував словами : «Благополучный город Херсон». В 1788 році при штурмі Очакова М. І. Корсаков загинув. [5,2]

На жаль, лише декілька пам'яток збереглося до нашого часу: частина фортечних валів, Очаківські та Московські ворота, Єкатерининський собор, пороховий погріб, фортечний колодязь та ряд інших будівель. Все це є визначними історичними пам'ятками, чудовими туристичними об'єктами, проте, всі вони потребують догляду та уваги .

Рис.4. Надгробна плита князя Потьомкіну-Таврійському в соборі Катерини

Рис.3. Очаківські ворота Херсонської фортеці сьогодні

Багато визначних людей були пов'язані з цим містом, серед яких слід виділити одну справді неординарну особистість, котра своєю невпинною працею довела, що турбота про знедолених – найвище благо.

В вісімдесятих роках вісімнадцятого сторіччя в Херсоні лютувала страшна чума. Григорій Потьомкін запросив Д. Самойловича лікаря, засновника медичної епідеміології, що першим почав боротьбу з цією жахливою хворобою.

Під його керівництвом був встановлений карантин, розповсюджували дезінфекційні засоби. На основі досліджень, проведених в ці роки, він написав важливу медичну працю – «Опис чуми, що була в Херсоні».

У 1784р. під його керівництвом а Херсоні було створено першу в імперії корпорацію лікарів, положення котрої він розробив власноруч.

Альтруїст і гуманіст, він допомагав всім, хто цього потребував. Під час війни з турками на передньому краї фронту – Кінбурнській косі, він організував шпиталь, де власноруч проводив складні хірургічні операції. Золоті руки лікаря були його природним даром, недарма його було обрано почесним членом цілої низки різноманітних медичних академій.

Після подолання чорної смерті Самойлович ще не раз відвідував Херсон, залишаючись на посаді головного карантинного лікаря південно-західних рубежів імперії, а з 1830р. – інспектором Чорноморської медичної організації.

Джон Говард – видатний англійський філантроп нерозривно пов'язаний з нашим містом. В далекому тисяча сімсот вісімдесят дев'ятому році він прибув в охоплений епідемією тифу Херсон та віддав усі сили для боротьби з цією жахливою хворобою.

Він за власні кошти лікував хворих, проте, захворів в січні 1790 року і в 65-річному віці помер.

На вулиці Ушакова стоїть обеліск на честь Джона Говарда, встановлений вдячними херсонцями в 1820 році.

На його честь за ініціативою імператора Олександра I та генерал-губернатора Михайла Воронцова було збудовано унікальний пам'ятник – сонячний годинник на якому зроблено латинський напис: «*Alios salvos fecit. Vixit propter alios*», - що означає, - «Робив інших здоровими. Жив для інших». Висота обеліска досягає 11 метрів. Пам'ятник в стилі класицизму архітектора В. Стасова.

Висновки. Ми пишаємося нашим містом і вважаємо, що його розвиток як значного туристичного центру Півдня України не тільки можливий, але й необхідний для виховання сучасної української молоді.

Рис.5. Пам'ятник Джону Говарду

Визначна історія Херсону показує, що його розвиток був не завжди простим, інколи він опинявся на краю загибелі, проте, завжди розквітав знову.

Херсонці повинні зробити рідний край ще яскравішим культурним центром півдня України. Ми мусимо зберегти пам'ять про видатних історичних осіб краю та культурно-історичні пам'ятки Херсонщини, доглядати за ними, щоб наші нащадки могли доторкнутися до історії та культури рідного краю. Чудові та неповторні історичні місця, пов'язані з героїчним минулим нашого народу мають велике пізнавальне значення та виховують молоде покоління гідними громадянами нашої держави, котрі понесуть прапор патріотизму крізь віки та шануватимуть визначну пам'ять наших предків.

Під час однієї з подорожей історичним центром нашого міста та перегляду його пам'яток студент 361 групи Херсонського політехнічного коледжу Одеського національного політехнічного університету Олександр Курочка написав вірш, що звеличує історію та культуру перлини Таврійського краю-Херсонщину. Ось його слова:

*Ми будем завжди пам'ятати
Свою історію значну
І не посмієм забувати
Херсонську область видатну.
Бо все це – рідне і живе,
Таке мінливе і прекрасне,
Нехай земля ця проживе
Своє життя під сонцем ясним!*

Література

- 1) Коротецкий, А.А. 1-2 ЛЕТОПИСЬ ХЕРСОНА (учебное пособие)- Херсон.: ЧМП Штрих, 2004 год.
- 2) http://www.artkavun.kherson.ua/osnovanie_hersona.htm
- 3) Емельянов, М.А., Каминская, Е.С., Дьяченко, Е.Я. Херсон: Страницы истории - С.:Таврия, 1978-80с.:8 ил.
- 4) Костюк, Л.И., Раоквич, В.Ф., Ратнер, И.Д.. К72 Херсон.Улицы помнят: Путеводитель. – С.:Таврия, 1987.-112 с.: 16 ил.
- 5) Херсон. Век XVIII .-Херсонская обласная организация украинского общества охраны памятников истории и культуры-Х.:Облполитиздат, 1990.-8 с.:7 ил.
- 6) Історія міст і сіл Української РСР в двадцяти томах-К.:АН УРСР,1972.-673 с.